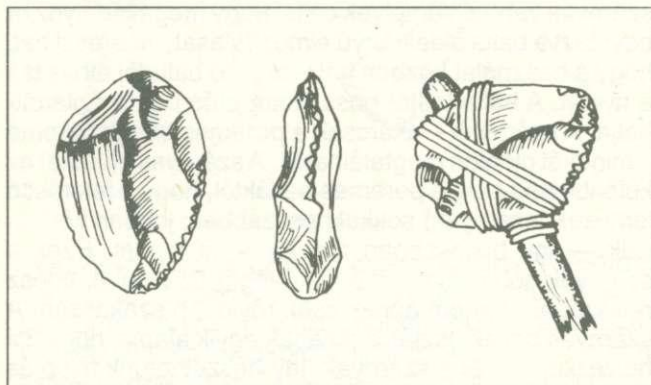

Szemán Attila

FEJSZÉK ŐSI TÍPUSAI

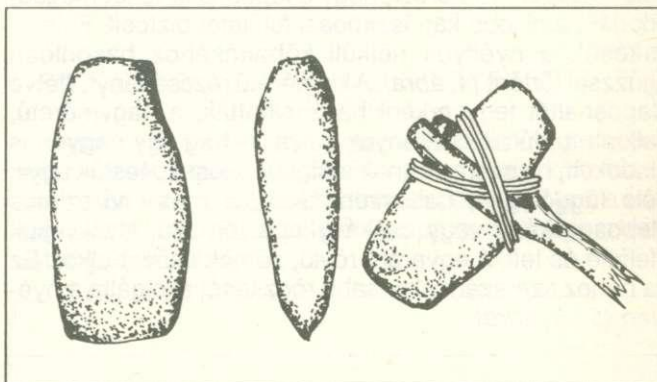
Fakitermelő és famegmunkáló eszközökre már az emberiség legrégebbi korszakában szükség volt. A korai szerszámok még több célt is szolgáltak. Egyaránt betöltötték a szerszám, vadászeszköz és fegyver szerepét. A fennmaradt kőeszközök között ott találhatók a famegmunkálásra alkalmasak is. A legkorábbiak a pattintott kőeszközök. A kőkorszak elején a kezdetlegesebb, ún. „magkő-technikát” alkalmazták. Ennek során a kiválasztott kő éleit a középpont felől indított pattintásokkal alakították ki. Főleg szakócák (kézibalták) készültek ily módon. A későbbi időszakban fejlettebb, ún. „szilánkolási technikával” készítették a kőeszközöket. Vagyis a kiválasztott követ először felhasogatták lapos darabokra, majd durvább szilánkolással kialakították a körvonalakat. Az egyes éleket ezután még — egyik vagy mindkét oldalról — egy második sor szilánkolással, apró szilánkok leválasztásával, az ún. „retusálással” finomították. Az így elkészített kőszerszámok meglehetősen élesek lettek. A kőpengét állati vagy növényi eredetű rostokból készített gúzzsal fanyélhoz erősíthették. Ezzel létrejött a „kőbalta” (1. ábra).

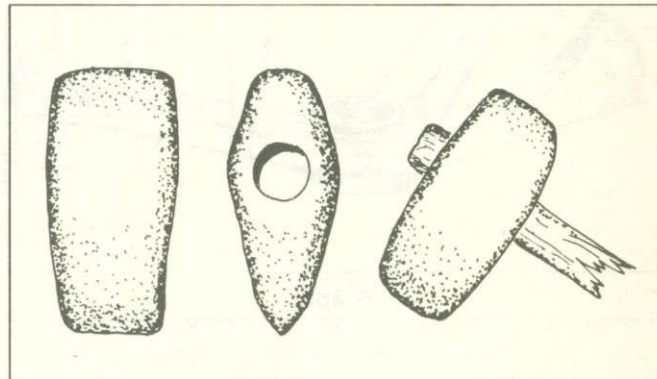
1. ábra

A gazdasági fejlődés során az i. e. VI–V. évezredben Európa eljutott a „neolitikus forradalomig”. Az emberi közösségek fokozatosan áttértek a zsákmányoló életmódról az élelemtermelésre. A földművelés terjedésével egyre nagyobb méretekben vált szükségessé az erdő-, illetve bozótirtás is. A megváltozott életmód tökéletesebb szerszámokat kívánt, tehát hatott a szerszámkészítésre. A neolitikum vívmánya a csiszolt kőeszköz. A nagyjából kialakított eszközöket vizes homokkal csiszolták simára. A csiszolt kőszerszámok jelentős része kőbalta. Eleinte ezeken sem alkalmazták a nyéllyukat, így nyélre erősítésük a pattintott kőbaltáké-

hoz hasonlított (2. ábra). Idővel megtanulták kifúrni a kőbaltákat, s ezzel megjelent a csiszolt kőbalta nyéllyukas típusa (3. ábra). A kő kifúrását szintén vizes homokkal és egy pálcá forgatásával végezték.

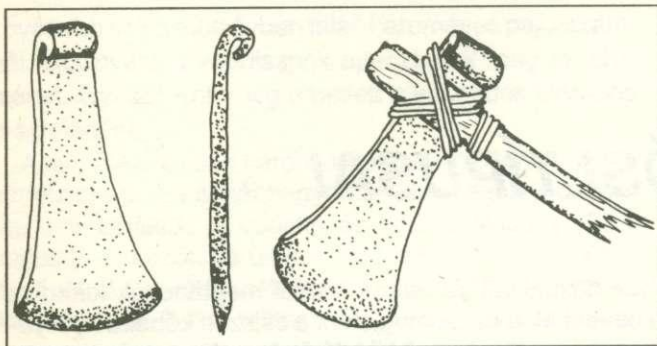
2. ábra

3. ábra

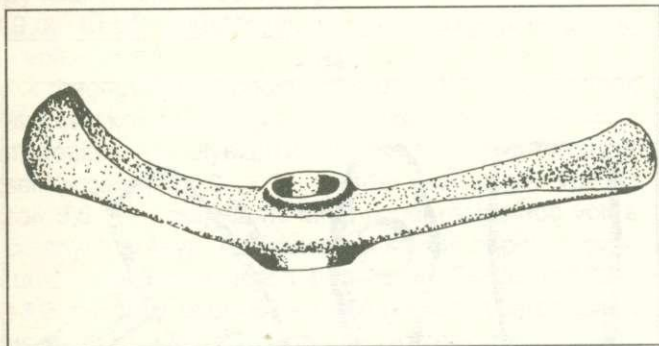
A kőbaltákat favágásra bizonyosan más technikával használták, mint a fém fejszéket. A kő anyaga sokkal ridegebb, könnyebben törik, így a munkamódszernek kellett ehhez igazodnia.

Az eszközök anyagául szolgáló első fém a réz volt. Először az i. e. V. évezred folyamán jelenik meg az Ókori Keleten. Előázsiában az i. e. IV–III. évezred fordulóján már elterjedt, nálunk i. e. 2500 körül jelenik meg. Ekkor azonban még csak nagyon kevés, elsősorban ékszerek alapanyaga. Nagyobb mennyiségű réztárgy — közöttük szerszámok — a középső rézkorban, a Bodrogkeresztúri kultúrában jelenik meg. Jellemző tárgyak az ún. „laposbalták”, rézkések, rézáruk és a nagyméretű, ellentett élű rézcsákányok. A kisebb tárgyak kalapálással, az ellentettélű rézcsákányok öntéssel készültek. A laposbalták egyszerű, nyéllyuk nélküli, kiszélesedő és ívelt

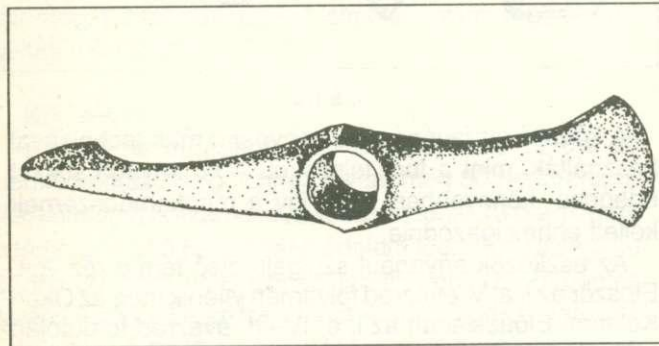

4. ábra

élű rézlapok. Előfordul, hogy a laposbalta fokát megsodorják, ami jobb kapaszkodási felületet biztosít. Felerősítésük a nyéllyuk nélküli kőbaltákéhoz hasonlóan gúzzsal történt (4. ábra). Akisméretű rézcsákányt, illetve laposbaltát fegyverként használhatták, a nagyméretű, ellentett élű rézcsákányok súlya 3–4 kg, így nagyon is indokolt, ha szerszámnak tekintjük. Hosszú testük egyik éle függőleges, baltaszerű, ívelt, a másik vízszintes laposcsákány vagy csákánykapa formájú. Nyéllyukuk felfelé és lefelé egyaránt rövid, zömök csövet alkot. Ez a nehéz szerszám biztosabb rögzítését szolgálta a nyélen (5., 6. ábra).

5. ábra

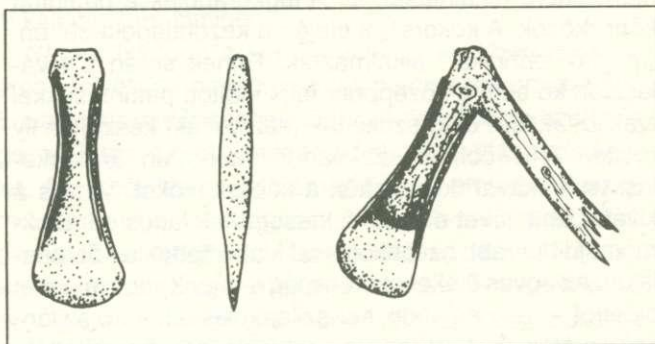

6. ábra

Az ellentett élű rézcsákányt, mint szerszámot többnyire bányászcsákánynak határozzák meg. Biztosan volt ilyen szerepe is, mert Erdélyben különösen sok került elő belőlük. Szerintünk azonban az erdőirtás fő eszköze is lehetett. A hasonló formájú csákányok ugyanis később is szükséges eszközei ennek a tevékenységnek.

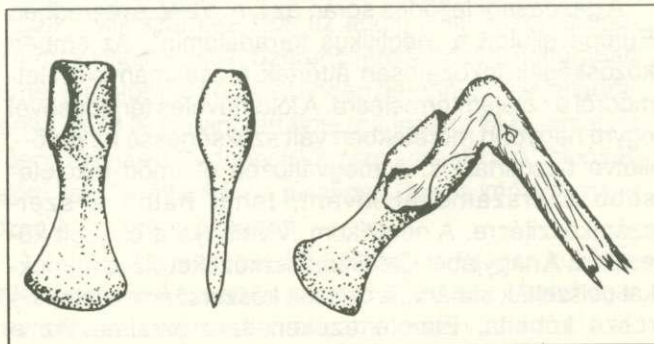
A réznél sokkal alkalmasabb szerszám-alapanyagot, a bronzot az Ókori Keleten az i. e. IV. évezredben állították elő. Nálunk a középső bronzkorból (kb. i. e. 1700 — i. e. 1300) származnak az első szerszámnak is megfelelő bronzbalták.

A bronzbalták jellegzetes, új formája egy könnyebben felerősíthető típus, a „peremes balta” (7. ábra). A réz szerszámoknál leírt lapos balta hosszabb oldalain — mindkét irányban — nem túl magas peremet alakítottak ki. Ezek közé a peremek közé szorították a természetes módon görbülő faágból formált nyelet. Több, egymástól kissé különböző formában is készítették, de a felerősítés módja lényegileg mindnél azonos volt. A középső bronzkor végének a jellegzetes baltafajtája volt.

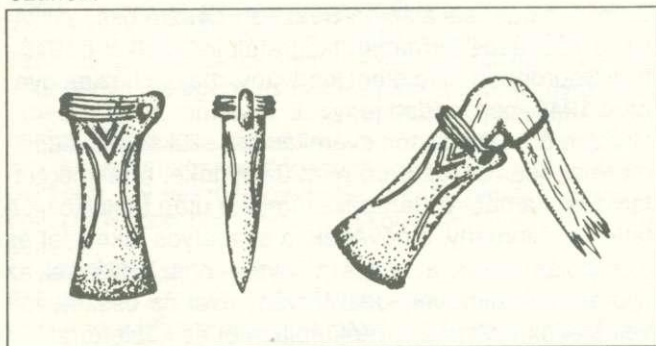
7. ábra

A késő bronzkorban általánossá vált az ún. „szárnyas balta” (8. ábra). A peremes baltából alakult ki, de attól lényegesen különbözik. Két szélén ívelt oldallemek, szárnyak vannak, amelyek célja, hogy megakadályozza egyrészt a balta oldalirányú elmozdulását, másrészt azt, hogy a használat közben hátracsúszó baltafej elhasítsa a nyelet. A balta testét hosszában erős borda szilárdíthatja. A szárnyak — akárcsak a peremes balták pereme — mindkét oldalon megtalálhatók. A szárnyas baltákat az különbözteti meg a peremes baltáktól, hogy a felerősítő lemezek (szárnyak) sokkal hosszabbak, jobban körülölelik — így biztosabban rögzítik — a nyelet. Ezek a szárnyak soha nem húzódnak végig az oldalak egész hosszában, hanem annak csak rövidebb szakaszán. A szárnyas balták osztályozásának egyik alapja, hogy hol helyezkednek el a szárnyak. Így beszélhetünk felső és középső szárnyállású baltákról. A 8. ábra felső szárnyállású baltát mutat be.

8. ábra

Fejlettebb baltatípus a késői bronzkorban az ún. „tokos balta” (9. ábra). Ez tulajdonképpen nem más, mint egy bronzból készített, általában szélesedő élű, az éllel ellentétes végén nyitott tok. Ezt a tokot görbe fanyélre húzták. A tokos balták nyitott, köpűs végén, a peremhez illeszkedve általában találunk egy kis karikát, fület. Szerkepe kettős. Egyrészt az ebbe fűzött zsineget rákötötték a nyélre és így biztosabbá tették a nyélre való felerősítést, másrészt segítségével kötegbe lehetett kötni a baltákat. A tokos balták nyitott végének peremét szégyelszerűen megvastagították, hogy az itt jelentkező erősebb igénybevételnek megfeleljenek. Díszítésük többnyire öntött, domború bordácskákból áll. A megerősített szegélyeket ily módon párhuzamos vonalakkal tagolták. A balták testének két oldalán gyakran láthatjuk a szárnyas balták szárnyait idéző íves bordácskát. Szintén gyakori a perem aljáról kiinduló, él felé mutató háromszögbe rendezett bordás díszítmény. Meg kell jegyeznünk, hogy a nyél formájától függően ugyanazt a tokos baltát más szerszámként – például vésőként – is használhatták. Azt, hogy az adott darabot milyen funkcióval használták annak idején – minthogy a fanyél csak nagyon ritkán marad meg – teljes pontossággal nem mindig határozható meg. Támpontot a balta nagysága adhat, hiszen a tokos balták változatos méretben készültek.

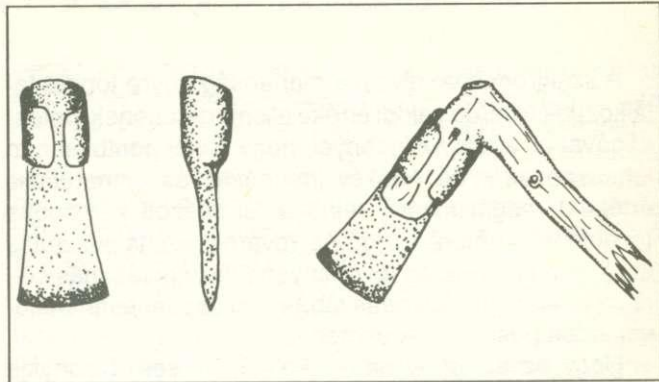

9. ábra

Az őskor záró korszaka a vaskor. Az Ókori Keleten az i. e. II. évezredben kezdődik a vas rendszeres előállítása, Európában az i. e. 800 tájától kezdődik a vaskorszak. A balták jó ideig a vaskorban is hagyományosan a bronz balták formáit követték. Kora-vaskori példák azt mutatják, hogy szárnyas baltákat és tokos baltákat is készítettek vasból. Ezek formája hasonlít a megfelelő bronzszerszámok formájához, de nem öntéssel, hanem kovácsolással készültek. Valószínűleg a más technika miatt nem találjuk meg a vas tokos balták sarkán a kis karikát, és a köpűs perem sincs megvastagítva. Ez utóbbira nem volt szükség, mert a vas keményebb, rugalmasabb a bronznál.

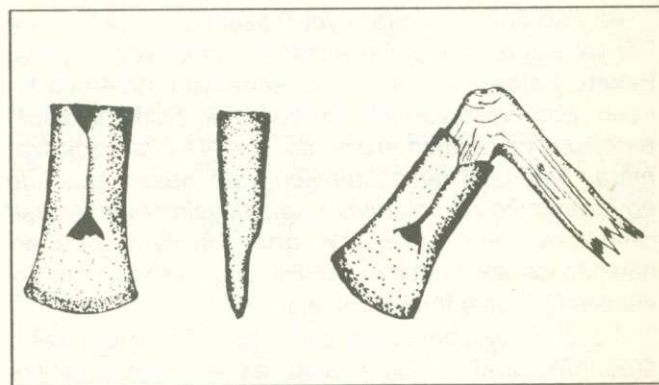
Létezik a vasbaltáknak egy harmadik fajtája is, ami a bronzkorban ismeretlen. Ez a nyitott köpűs balta. Tulajdonképpen a szárnyas balták és a tokos balták közötti átmenet. A balta pengéjének felső részéből kovácsolták a köpű nyúlványait a két oldalsó irányba. Utána ívesen behajlították, de a két szél között keskeny hézag maradt, vagyis a nyúlványok nem értek össze (10. ábra). A

penge mindig a köpű tengelyébe esett. A nyitott köpű csak a balta egyik oldalán található, ellentétben a szárnyas balták szárnyaival.

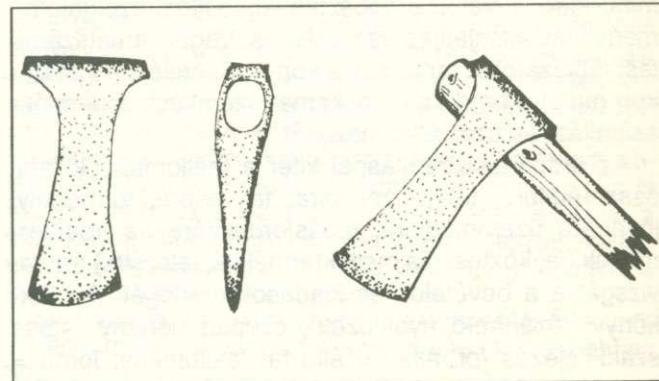
10. ábra

Nyitott köpűt bronzból nem készítettek, az öntési technikának jobban megfelelt a tokos balta készítése. Kovácsolt vasból ezt elkészíteni nehezebb, mert a két szárnyat teljesen össze kell illeszteni és tűzi hegesztéssel rögzíteni (11. ábra).

11. ábra

A késői vaskorban (La Tène) jelennek meg a ma is megszokott, nyállyukas fejszék. Egy ideig még párhuzamosan élnek az eddig ismertetett, vasból készült típusokkal, majd a római korban teljesen általánossá válik az új típus (12. ábra). Minthogy a fejlődés iránya mindig a célszerűbb megoldások felé mutat, kézenfekvő ez a változás.

12. ábra